

З.С. Исакова¹, А.Б. Айтбаева², Н.А. Муминов³, А.Ә. Рыскиева^{4*}^{1,3}Эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан;²«Narxoz» университеті, Алматы, Қазақстан;⁴Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті, Алматы, Қазақстан(E-mail: zauresh_iskakova@mail.ru; aba-abd@mail.ru; n.muminoff@gmail.com, abuaymjan@gmail.com.)

Аударма философиясындағы лингво-семантикалық мәселелер

Аударма философиясы әртүрлі тілдер арасындағы мағынаның берілуіне байланысты бірқатар лингвистикалық және семантикалық мәселелерге тап болады. Аударманың баламалылығын қамтамасыз ету, яғни басқа тілдің құралдарын пайдалану кезінде түпнұсқаның мағынасын сақтау басты міндеттердің бірі. Дегенмен сөздік, грамматикалық және мәдени мәнмәтіндердегі айырмашылықтарға байланысты ол әрқашан мүмкін бола бермейді. Зерттеу мақсаты — түрлі тілдер арасындағы мағынаны жеткізудегі негізгі қиындықтарды және эквиваленттілікпен аударылмаудың философиялық қырларын талдау. Көптеген зерттеушілер идиомаларды, метафораларды және мәдениетке тән терминдерді дәл аудару қиын екенін атап өтеді, өйткені олардың мағынасы бірегей мәдени мәнмәтінге негізделген. Аудармашы бастапқы мағынаның құрылымына еріксіз кедергі келтіре отырып, калька, бейімдеу және интерпретация арасында тепе-теңдік сақтауға мәжбүр. Мақалада тілдердің эквивалентсіздігінің философиялық мәселесі қозғалып, аударма түсіну, семантикалық тасымалдау және мәдени трансформация шекаралары көрінетін түсіндіру актісі ретінде қарастырылады. Орталық мәселе — әр тілдің дүниенің қайталанбас бейнесін құрауымен байланысты аударманың эквивалентсіздігі, бұл түпнұсқаның мағынасын дәл жеткізуді қиындатады. Мазмұнды жоғалтпай сақтау мүмкін бе деген мәселе философиялық пікірталас тақырыбы болып қала береді. Зерттеу аударманың дәлдігі мен эквиваленттілігінің шегін анықтайтын негізгі факторларды анықтады: мәдени мәнмәтін, тілдердің семантикалық құрылымы және олардың грамматикалық айырмашылықтары. Бұл параметрлер интерпретация кеңістігін қалыптастырады және тілдік әлемдер арасындағы семантикалық тасымалдау мүмкіндігіне әсер етеді. Алынған нәтижелерді аударманың теориялық зерттеулерінде, сонымен қатар философиялық және көркем мәтіндерді аудару тәжірибесінде қолдануға болады. Қорытындыда аудармада эквиваленттілік пен адекваттылыққа қол жеткізу үшін мәдени және семантикалық реңктерді ескеру қажеттігін көрсетеді.

Кілт сөздер: аударма, философия, лингвистикалық, семантикалық, тіл, сөздер, мәдениет, зерттеулер.

Кіріспе

Ғылым мен тіл философиясының қазіргі жағдайы қатаң гносеологиялық шеңберлерден білім мен коммуникацияның неғұрлым икемді, мәнмәтіндік анықталған үлгілеріне көшуді көрсетеді. Ақиқаттың сәйкестік теориясы ретінде классикалық анықтамасы постструктурализм, герменевтика, прагматизм және аналитикалық философия позицияларынан қатты сынға алынды. Бұл оның дәстүрлі түсінігінде ақиқаттың қарқынды дамып келе жатқан ғылыми парадигмалар мен мәдени әртүрлілік жағдайында тұрақсыз және екіұштылық танытуымен байланысты.

Бұл тұрғыда тілдің логикалық-семантикалық және прагматикалық өлшемдеріне көңіл бөлінуде, ол жай қарым-қатынас құралы ретінде емес, ойлауды ұйымдастыратын, білімді құрайтын және оның субъектаралық түсіну кеңістігінде берілуін қамтамасыз ететін іргелі құрылым ретінде қарастырылады. Дәл осы жағдайда аударма философиясы ерекше мәнге ие болады. Аударма тіларалық қатынас құралы ретінде ғана емес, сонымен бірге мағынаның табиғаты, ақиқат, түсіндіру мәселелері мен түсіну шегі ашылатын ерекше феноменологиялық кеңістік ретінде де пайда болады. Бұл кеңістікте аударма тіл, ойлау және болмыстың арақатынасы туралы философиялық сұрақ қою актісіне айналады.

«Аударылмайтындық» мәселесі аударма философиясындағы орталық мәселелердің бірі. Ол тілдер арасындағы лексикалық және грамматикалық ерекшеліктерден ғана емес, тереңірек онтологиялық және мәдени ерекшеліктерден де көрінеді. Мысалы, болмысқа, санаға, уақыт пен кеңістікке қатысты ұғымдар әртүрлі тілдік дәстүрлерде әртүрлі мағынаға ие болуы мүмкін. Сонымен, М. Хайдеггер енгізген неміс сөзі «Dasein» ағылшын тілінде де, орыс тілінде де іс жүзінде нақты

* Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: abuaymjan@gmail.com

аналогы жоқ. Оның аудармасы қарапайым лексикалық алмастыруды емес, философиялық түсінікті қажет етеді.

Сонымен қатар, аударма теориясы мәтіннің мәдени, тарихи және философиялық мәнмәтінге сілтеме жасайтын мағыналармен қанықтылығын білдіретін мәтіннің «семантикалық тығыздығы» ұғымымен кездеседі. Мұндай мәтіндерді беру кезінде аудармашы сөзбе-сөз қайта шығарумен шектеле алмайды — ол басқа тілдің оқырманына қолжетімді семантикалық кеңістікті қайта құруы керек. Бұл тіл тек коммуникативті ғана емес, онтологиялық қызметті де атқаратын философиялық, діни және көркем шығармаларды аудару кезінде өте өзекті.

Дональд Дэвидсон, Уиллард Ван Орман Квин және Пол Грайс сияқты қазіргі тіл философиясының зерттеушілері мағынаның қарым-қатынаста қалай қалыптасып, берілетінін түсінуімізге елеулі үлес қосты. Олардың түбегейлі интерпретация туралы ойлары, мағыналардың ажыратылмауы туралы тезисі және коммуникацияның кооперативтік принципі аудармаға семантикалық әлемдердің өзара әрекеттесу актісі ретінде жаңаша қарауға мүмкіндік береді. Дэвидсон, атап айтқанда, шет тілінің мағынасын түсіну адам ойлауының әмбебап принциптері туралы мәселені көтеретін сөйлеушінің рационалдылығын болжау кезінде ғана мүмкін болады деп тұжырымдайды.

Мәдени антропология мен когнитивтік лингвистиканың қосқан үлесін де ескеру қажет, мұнда тіл әлемнің концептуалды суретінің құрамдас бөлігі болып саналады. Бенджамин Уорф пен Эдвард Сепирдің зерттеулері тіл шындықты қабылдау мен құрылымдауға әсер ететінін көрсетеді. Демек, аударма жасағанда мәдениеттен абстракциялау мүмкін емес — аудармашы тек ана тілінде сөйлеуші ғана емес, мәдени кодтардың аудармашысы болуы керек.

Демек, аударма тек техникалық операция емес, философиялық-герменевтикалық әрекет. Ол мәлімдеменің онтологиялық, гносеологиялық және аксиологиялық параметрлеріне назар аударуды талап етеді. Аудармашы тек ақпаратты ғана емес, мәтіннің ниетін, стилін, эмоционалдық бояуын және мәдени маңыздылығын сақтауға ұмтыла отырып, әлемдер арасындағы делдал ретінде әрекет етеді.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, аудармадағы шындықтың рөлін қайта қарау қажет. Егер ақиқат абсолютті сәйкестік емес, нақты тілдік және мәдени жүйе шеңберіндегі түсіндірудің нәтижесі болса, аударма шындықты басқа контексте қайта құру формасына айналады. Бұл, әсіресе, философиялық мәтіндерде айқын көрінеді, мұнда әрбір термин, әрбір өрнек концептуалды жүкті көтереді. Мысалы, Канттың, Ницшенің, Хайдеггердің шығармаларын аудару үшін тілді білу ғана емес, автордың семантикалық жүйесіне терең философиялық бойлау қажет.

Аударма философиясындағы заманауи міндеттер тіл философиясы, лингвистика, мәдениеттану және когнитивтік ғылымдарды қамтитын пәнаралық көзқарасты қажет етеді деп айтуға болады. Тек осы тәсіл ғана мағынаны беру үдерісінің күрделілігін барабар бағалауға және сөздердің сөзбе-сөз берілуіне емес, түпнұсқаның мағыналық тереңдігі мен мәдени мәнмәтіндікті түсіну өрісін қайта жаңартуға бағытталған стратегияларды қалыптастыру мүмкіндіктерін ашады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу философиялық, әлеуметтанулық, лингвистикалық және онтологиялық талдауларды біріктіріп, ақиқат тұжырымдамасын қазіргі заманғы ғылыми мәнмәтінде қайта қарастырады. Білімді қалыптастыру және беру үдерісінде тіл мен аударманың рөліне, сондай-ақ белгілі бір біліммен сенім жүйесіндегі мәлімдемелерді түсіндіру және түсіну қажеттілігіне ерекше мән беріледі.

Зерттеу лингвистика, семантика және аударма философиясы салаларындағы теориялық еңбектерді талдауға негізделген. Жұмыста келесі әдістер қолданылды:

Салыстырмалы талдау — аударманың әртүрлі теорияларын, соның ішінде Э. Найданың [1] динамикалық эквиваленттілігін, Э. Сепир мен Б. Уорфтың [2] лингвистикалық салыстырмалылық теориясын және Ж. Дерридананың [3] деконструкция тұжырымдамасын зерттеу.

Концептуал талдау әдісі арқылы «ақиқат», «баламалылық», «интерпретация» ұғымдарын талдау және олардың аударма үдерістерімен байланысы қарастырылды; мәтін мәндік талдау мен мәдени және тілдік мәнмәтіннің мағынаны түсіндіру мен жеткізуге әсерін зерттеді; когнитивтік талдау әдісі мен когнитивтік лингвистиканың (Дж. Лакофф, Дж. Филлмор) [4] идеяларын аударма үдерісінде мағыналардың қалыптасуын түсіну үшін қолдандық; тарихи-философиялық әдіс пен тіл философиясы мен таным теориясы аясында аударма мәселесіне көзқарастардың дамуына талдау жасалды.

Тілдердің құрылымдық айырмашылығы, әрқайсысының өзіне тән ойлау мен қабылдау формаларын қалыптастыруы — лингвистикалық салыстырмалылық қағидатын негіздейді. Бұл идеяны алғаш көтерген В. Гумбольдт [5], ал кейін оны Э. Кассирер [6], Э. Сепир мен Б. Уорф [7] өз еңбектерінде жалғастырып дамытты. Аударма тек сөздердің баламасын табу ғана емес, мағыналар әлемдерінің өзара әрекеттесуі мен түсіністікке жету процесі ретінде қарастырылады. Осыған байланысты герменевтика философиясының өкілі Х.-Г. Гадамердің [8] «көкжиектердің тоғысуы» тұжырымдамасы — өзге тіл мен мәдениетті түсінудің және аударудың теориялық негізі ретінде ерекше орын алады. Осы жұмыста тіл, мағына және мәдениет арасындағы байланыс, сондай-ақ аудармадағы философиялық қиындықтар талданады.

Герменевтикалық әдіс аударма қызметін жаңа тілдік кеңістіктегі мәтіннің мағынасын түсіндіру және қайта құру үдерісі ретінде зерттейді. Аударманың философиялық аспектілері мен мағынаның тұлғалық мәселесіне арналған еңбектер зерттелді. Мақалада философиялық мәтіндерді аудару кезінде туындайтын аудармасыздық мәселесі мен семантикалық қиындықтарды талқылайтын зерттеулер қарастырылады.

Бұл кешенді тәсіл аударма философиясындағы лингвистикалық және семантикалық мәселелерді тереңірек түсінуге және оларды шешудің жаңа әдістерін ұсынуға мүмкіндік береді.

Нәтижелер мен талдаулар

Мақалада мәтіндерді аудару барысында туындайтын негізгі лингвистикалық және семантикалық мәселелер, сонымен қатар олардың философиялық аспектілері қарастырылады. Дүниенің тілдік суреттерінің эквиваленттілігі, салыстырмаушылығы, мәнмәтіннің рөлімен мағынаны қабылдаудың когнитивтік ерекшеліктері мәселелеріне ерекше назар аударылады. Э. Найда, Дж. Кэтфорд [9] және Ж. Делиль [10] сияқты аударма теориясы классиктерінің еңбектері, сонымен қатар когнитивтік лингвистика мен тіл философиясы саласындағы заманауи зерттеулер талданады. Ғылымның қазіргі дамуымен байланысты ақиқат мәселесі мәнмәтінінде түсіндіру және аудару принциптерін қайта қарастыру қажет болады.

Ғылымның қазіргі дамуының ерекшеліктері көптеген өзекті мәселені шешудің жаңа түрін және, атап айтқанда, шындық мәселесін түсіну, шешу, түсіндіру және ұтымды етумен байланысты мәңгілік тақырыпты қарастыруға жаңа көзқарасты талап етеді. XX ғасырдың екінші жартысындағы ақиқаттың классикалық концепциясының дағдарысы және осы мәселеге балама көзқарастардың заманауи талпыныстары кездескен әдіснамалық қиындықтар эпистемикалық категория ретінде ақиқат концепциясын жоққа шығаруға әкелді. Алайда эмпиризм әдістемесіндегі дәл осы дағдарыс білімнің логикалық және семантикалық аспектілеріне деген қызығушылықты арттырды. Аударма үдерісінде шындықты жеткізу мәселесі де аударма философиясының негізгі аспектісіне айналады.

Аударма философиясындағы орталық тақырыптардың бірі бастапқы мәтінмен мақсатты мәтін арасындағы баламалылықты іздеу. Алайда лингвистикалық салыстырмалылық теориясына сәйкес (У. Сепир және Б. Уорф) тілдік құрылымдар ойлауды қалыптастырады [2, 181]. Э. Найда динамикалық эквиваленттілік концепциясын ұсынды, ол аудиторияның мәдени ерекшеліктерін ескере отырып, мағынаны беруді көздейді [1, 132].

Ж. Делиль «Аударма бір тілдегі сөздерді екінші тілдегі сөздермен жай ғана алмастыру емес, мағынаны бейімдеу үдерісі» деп атап көрсетті. Осыдан, аударманы түпнұсқа мәтінінің толыққанды алмастыруы деп санауға бола ма, әлде кез келген аударма жай ғана аударма ма? деген сауал туындайды [10, 173]. Бұл сауал ақиқат мәселесімен тығыз байланысты, өйткені әртүрлі тілдік жүйелердегі факт ұғымы айтарлықтай ерекшеленуі мүмкін.

Семантика аудармадағы негізгі зерттеу саласы, өйткені сөздермен сөз тіркестерінің мағынасы әртүрлі тілдерде айтарлықтай өзгеруі мүмкін. Белгісіздік пен мәнмәтін мәселесі ерекше маңызды. Мысалы, «банк» сөзі ағылшын тілінде «жағалау» және «банк» дегенді де білдіруі мүмкін. Аударманың мазмұны мен формасы мәнмәтінге байланысты.

Тіл біліміндегі когнитивтік тәсіл (Дж. Филлмор, Дж. Лакофф) сөздердің мағыналары ана тілінде сөйлейтіндерге тән концептуал үлгілер аясында қалыптасатынын атап көрсетеді [4, 201]. Демек, аудармашы тек лексикалық мағынаны ғана емес, онымен байланысты концептуал құрылымдарды да ескеруі керек. Бұл тұрғыда аударма мәселесі тек ақпаратты беру ғана емес, аударма тілінің мәнмәтінінде шындықты тудыратын жаңа интерпретацияны қалыптастыруға айналады.

Аударма философиясы мағынаның табиғаты мәселесінде қарастырады. Л. Витгенштейннің [11, 128] пікірінше, сөздің мағынасы оның тілдегі қолданылуымен анықталады. Бұл прагматикалық аспектілерді есепке алмай аударма жасау мүмкін емес дегенді білдіреді.

Ж. Деррида аударма мәселесінде конструкциялық тұрғыдан қарастыра отырып, кез келген аударма түпнұсқаны сөзсіз өзгертетін интерпретация актісі деп тұжырымдады. Бұл тұрғыда аударманы түпнұсқаны қайта шығару емес, жана мәтін жасау ретінде қарастыруға болады. Мұны ақиқат тілдік әрекеттің нәтижесі және түсіндіру шарттарына тәуелді деп есептейтін қазіргі тіл философиясы да растайды.

Тілдердің айырмашылығы — лингвистикалық салыстырмалылық — бұл жағдайды одан әрі қиындатады. Гумбольдттың [5, 69-70] өзі түрлі тілдер — бір ғана нәрсені әртүрлі атау емес, дүниені түсінудің және ойлаудың әртүрлі тәсілдері екенін атап өткен. Шет тілін меңгеруді ол әлемге жаңа көзқарас иеленумен салыстырған. Бұл идеялар кейінгі көптеген ойшылдарға, оның ішінде философ Э. Кассирер мен лингвистикалық салыстырмалылық гипотезасының авторларына әсер етті.

Э. Кассирер [6, 102-103] интуитивті (күнделікті) әлем бейнесі — заттарға, қасиеттерге және әрекеттерге бөліну тілдің, оның грамматикалық құрылымдарының өнімі деп санаған. Осыған байланысты ересек жаста өзге тілді үйренудің қиындығы туындайды: «табиғи» әлем бейнесі ана тілі нормаларына сай қалыптасып қойған.

Э. Сепир мен Б. Уорф [7, 174-177] грамматиканы ойлау әрекетінің бағдарламасы деп санаған. Уорфтың айтуынша, табиғаттың өзінен «зат», «қасиет», «әрекет» ұғымдарын анықтау мүмкін емес: олардың анықтамасы әрдайым белгілі бір тілдің грамматикалық нормаларына сүйенеді.

Сонымен қатар, әртүрлі тілдер бізге әлем туралы әртүрлі көзқарастарды міндеттейді және түрлі тіл иелері дүниені түрліше көреді әрі қабылдайды деген идея да бар. Бұл көзқарас бойынша, әр тіл — мән-мағына әлемінің оқшау бір тұйығы ретінде көрінеді. Мағына тек тілді зерттеуде ғана емес, бүкіл гуманитарлық танымдағы маңызды категория.

Әрбір мәдениет бірегей мәндер әлемі — адам өмір сүретін және әрекет ететін символдық шындықтың ерекше нысаны. Біз жай ғана заттардың отртасында өмір сүрмейміз, белгілі бір мәдени анықталған мағыналар арасында өмір сүреміз. Адам санасы үшін бірінші кезектегі нәрсе объект ретінде емес, оның түсіндірмесі, мақсаттар, құндылықтар және тәжірибелер жүйесіне енгізілген мағынасы [12]. Мағыналар болмыстың ерекше өлшемін құрайды — физикалық және тар мағынада субъективті емес, сананың, әрекеттің және тілдің тоғысқан жерінде туындайтын әлеуметтік функционалдық. Адамның іс-әрекеті бастапқыда телеологиялық сипатқа ие: заттар мен құбылыстар өз алдына емес, ерік, мақсат, қажеттілік бағыты аясында мәнге ие болады. Дәл осыған байланысты мағыналар адам мен дүние арасындағы байланыстырушысы болып, заттардың хаосын реттелген мәдени кеңістікке айналдырады.

Осы тұрғыда тіл жай қарым-қатынас құралы ретінде емес, мағыналарды жазу, тарату және жаңғырту механизмі ретінде әрекет етеді. Ол әлемді пассивті түрде көрсетпейді, бірақ оны құруға, тәжірибені құрылымдауға және түсіну формаларын орнатуға қатысады. Осылайша, тіл бір немесе әртүрлі мәдени жүйелер шеңберінде мәдени сабақтастық пен субъектаралық түсіну мүмкіндігін қамтамасыз ете отырып, әлемнің семантикалық суретінің негізіне айналады.

Бұл нормалар қаншалықты бірегей? Әрбір мәдениет пен тілдің мән-мағына әлемі оқшау тұйық па? Бұл тұйық әлемге сырттан еруге бола ма? Мәдени әлемдер өзара қаншалықты түсінікті? Дәл осы философиялық сипаттағы сұрақтар аударма мәселесін туындатады.

Лингвистикалық салыстырмалылықтың радикалды нұсқасы мәдени және тілдік әлемдердің өзара оқшаулығын алға тартады. Мұндай көзқарас әділ сынға ұшырады. Мысалы, Б. Уорф американдық үндістердің тілдері өз иелеріне еуропалық стандарттағы тілдерден түбегейлі өзгеше әлем бейнесін міндеттейді деп жазған. Дегенмен, осыдан сұрақ туындайды: егер бұл әлемдер шынымен де оқшауланған болса, Б. Уорф ағылшын тілді зерттеуші бола отырып, басқа біреудің әлемнің лингвистикалық бейнесін қалай бағалап, сипаттай алды?

Көбірек нанымды, жұмсақ нұсқасын герменевтикалық философия ұсынды. Бұл нұсқа аударманың табиғатында жақсырақ түсіндіре алады. Х.-Г. Гадамер [8, 360-362] түсіну мен аударуды «көкжиектердің тоғысуы» үлгісімен сипаттайды. Оның түсінігінде, түсіну өзгенің мағыналық әлеміне секіріп түсу емес.

Бұрын В. Дильтейдің идеалы — авторды өзін-өзі түсінгендей түсіну, оның бастапқы ниеттері мен мағыналарын тірілту еді. Ол үшін өз санамызды алдын ала пікірлер мен үміттерден, мәдени және дәуірлік көзқарастардан толық тазарту қажет. Алайда Гадамер бұны мүмкін емес және жалған бағдар

деп санайды: пікірсіз сана ешнәрсені түсіне алмайды. Сондықтан мақсат — пікірлерден толық арылу емес, оларға догмалық тұрғыда қатып қалмау.

Түсіну шеңбер бойымен жүретін үдеріс: біздің бастапқы пікірлеріміз мәтінмен соқтығысып, нәтижесінде қайта қаралуы немесе жойылуы мүмкін. Бірақ кез келген түсіну (мәтін, өнер туындысы, тарихи оқиға) мәдени, тарихи және әлеуметтік жағынан анықталады. Түсіну үшін кез келген қашықтық пайдалы: тарихи қашықтық оқиғаның жаңа мағыналарын ашуға, мәдени қашықтық басқа мәдениеттен жергілікті тұрғын байқамаған нәрселерді көруге мүмкіндік береді.

Бұл тәсілде түсінуді көкжиектердің тоғысуы деп тұжырымдауға болады. Біз түсінгелі отырған нәрсені өз тәжірибеміздің көкжиегіне енгіземіз. Ал ашылатын мағына екі мағыналық әлемнің өзара әрекеттесуінің нәтижесі. Бұл модель, Гадамердің пікірінше, аударма жағдайында түсіндіреді.

Әр тіл — бұл өзіндік мағыналар әлемі, өзіндік мағыналық көкжиек. Бірақ бұл мағыналық әлемдер мүлдем оқшау емес, олар өзара сіңісіп, кеңі алады. Аударма барысында біз жай ғана қайта тұжырымдамаймыз, біз мәтінді басқа мағыналық әлемге енгіземіз. Сондықтан аударма — бұл әрдайым интерпретация, өзгенің айтқанын қайта ұғыну.

Гадамердің ойынша, түсіну аударылатынның мағыналық мүмкіндіктерін ашса, аудармада соны жасайды. Жақсы аударманың әрқайсысы бұрын байқалмаған мағыналық реңктерді ашуы мүмкін [8, 447-452]. Сонымен қатар аударма тілді де байыта алады, екі тарап үшін де жаңа көкжиектерді ашады.

Қазіргі тіл философиясы ақиқатты мәлімдемелерді аудару мен түсіндірудің нәтижесі ретінде қарастырады. Ғылыми салада ақиқат мәртебесі берілген кез келген мәлімдеме тілдік өңдеу және әлеуметтік заңдылық призмасынан өтеді. Деректі зерттеушілер қауымы қабылдаған жағдайда ғана маңызды болады.

Когнитивтік лингвистика тұрғысынан тұжырымдардың ақиқаттығын белгілеу олардың қоғам әрекет ететін концептуалды модельдерге сәйкес келуіне негізделген [13]. Осылайша, аударма жай ғана ақпаратты беру үдерісі емес, әлеуметтік және танымдық құрылым шеңберінде мағыналарды қалыптастыру тәсіліне айналады.

Әрбір тіл әлемнің белгілі бір бейнесін құрайтындықтан, аударма үдерісі сөзсіз мағынаның өзгеруімен байланысты. Мәдени-тарихи мәнмәтіндердің тілге әсері абсолютті дәл аудармаларды жасауға мүмкіндік бермейді. Бұл мағынада аударма тек қайта шығару емес, белсенді бейімделу үрдегі, оның барысында түпнұсқа мәтіннің мағынасы айтарлықтай өзгеруі мүмкін.

Пәнаралық тәсілдер басты рөл атқаратын қазіргі ғылым жағдайында аударма мәселесі ерекше мәнге ие болып отыр. Семантикалық айырмашылықтарды ғана емес, сонымен қатар белгілі бір білім концепциялары құрылатын философиялық негіздерін де ескеру қажет.

Аударманың лингвистикалық-семантикалық мәселелері тіл философиясының негізгі аспектісі. Тілдер арасындағы эквиваленттілік, мәнмәтіндік тәуелділік және концептуал айырмашылықтар аударманы тек техникалық ғана емес, сонымен қатар философиялық үдеріске айналдырады. Қазіргі зерттеулер аударманың жай ғана ақпаратты беру емес, когнитивтік және мәдени факторлар мен шартталған мағыналарды жасау үдерісі екенін көрсетеді. Бұл мәнмәтінде шындық аударма философиясын таным философиясының құрамдас бөлігіне айналдыратын аударма қызметінің нәтижесіне айналады.

Қорытынды

Аударма лингвистикалық-философиялық үдеріс ретінде семантика, когнитивтік интерпретация, прагматика және гносеология мәселелерін қозғайтын күрделі де көпқырлы құбылыс. Бұл зерттеуде аударма үдерісіне қатысты негізгі мәселелер, соның ішінде эквиваленттілік, тілдік дүниетанымдардың салыстырылмауы, мағынаның мәнмәтінге тәуелділігі қарастырылды.

Аударма теорияларын талдаудан шығатын негізгі қорытынды: аударманы бір тілдегі сөздерді екінші тілдегі сөздермен жай алмастыру ретінде қарастыруға болмайды. Керісінше, аударма тек лексикалық ғана емес, сонымен бірге когнитивтік, мәдени және философиялық факторлармен де шартталған мағыналарды құру үдерісі. Қазіргі аударма ғылымы шындықты қабылдайтын концептуал модельдер мен когнитивтік құрылымдарды есепке алудың маңыздылығын атап көрсетеді [14].

Аударманың шынайылығы мәселесі де маңызды аспект. Жұмыста көрсетілгендей, аудармадағы ақиқат абсолютті және дербес категория емес, тілдік құрылымдардың, әлеуметтік мәнмәтінмен когнитивтік қабылдаудың өзара әрекеттесу үдерісінде қалыптасады. Бұл тұжырымды когнитивтік лингвистиканың теориялары растайды, соған сәйкес сөздер мен сөз тіркестерінің мағынасы белгілі бір тілдік қауымдастыққа тән концептуал жүйелер аясында қалыптасады. Нәтижесінде аударма мағынаны берудің қарапайым механикалық үдерісі емес, түсіндіру актісіне айналады.

Зерттеудің маңызды қорытындыларының бірі релятивистік сипатын тану қажеттілігі болып табылады. Әртүрлі тілдер шындықты әртүрлі белгілеп қана қоймайды, олар оны өздерінің когнитивтік және мәдени схемаларына сәйкес құрайды. Бұл көзқарас лингвистикалық салыстырмалылық принциптерімен үйлеседі, оған сәйкес тіл әлемнің пассивті көрінісі емес, ойлауды белсенді түрде қалыптастырады және ықтимал қабылдаудың шекарасын анықтайды. Демек, әрбір аударма сөзсіз түрлендіру элементін қамтиды — ол түпнұсқаның қарапайым айнасы бола алмайды, бірақ оның мағыналық қайта пішімделуіне айналады.

Философиялық тұрғыдан алғанда аударманы тек ақпаратты беріп қана қоймай, жаңа шындықты тудыратын үдеріс ретінде қарастыруға болады. Ж. Деррида деконструкция шеңберінде кез келген аударма сөзсіз түпнұсқаны өзгертетінін дәлелдеді, ал Л. Витгенштейн тілдер арасындағы қатаң бекітілген сәйкестікті мүмкін емес ететін нақты мәнмәтін сөздерді қолданудың маңыздылығын атап өтті. Бұл аудармаға прагматикалық көзқарастың маңыздылығын көрсетеді, онда мағынаны статикалық және өзгермейтін құндылық ретінде емес, оны қолдану мәнмәтінінде қарастыру керек.

Тағы бір маңызды аспект — аударманың тілдер мен мәдениеттердің дамуына онтологиялық және гносеологиялық әсері. Мәдениетаралық коммуникация кеңістігінде аударма ақпаратты беру құралы ретінде ғана емес, сонымен қатар мағынаның медиативтік формасы — әртүрлі саналар мен дүниетанымдар диалогқа түсетін үдеріс ретінде әрекет етеді. Аударма арқылы тек мәтін түрленіп қана қоймай, аударма тілінің өзі де басқасын қабылдап, өңдей отырып, жаңа ұғымдармен, лексикалық формалармен, грамматикалық құрылымдармен байытылады.

Философиялық тұрғыдан алғанда аударма бір таңбалық кодты басқасымен жай ғана ауыстыру емес, түсіну көкжиегі тоғысатын түсіндіру әрекеті. Ол мағыналардың әмбебаптығына күмән келтіре отырып және оларды білдіру формаларының көптігін көрсете отырып, адам ойлауының шегі мен мүмкіндіктерін ашады. Бұл тұрғыда аударма герменевтикалық шеңбердің құрамдас бөлігіне айналады — ол біреудің мәтінін түсіндіріп қана қоймай, аудармашының өзін де, оның мәдени ортасын да өзгертеді. Демек, аударма — бұл тілдер арасындағы көпір ғана емес, адамзат тарихы кеңістігіндегі мағыналардың қалыптасуы мен мәдениеттердің өзара енуі жүзеге асырылатын терең философиялық өзара әрекет.

Бұл зерттеудің тәжірибелік маңыздылығы аударма теориясы мен тәжірибесінде қолдануға болатын әдіснамалық негіздерін анықтауда жатыр. Аудармада когнитивтік және мәнмәтіндік тәсілдерді қолдану оның дәлдігі мен мақсатты аудиторияның мәдени және тілдік шындықтарына бейімделуін жақсартады. Сонымен қатар, аударманың философиялық негіздерін түсіну аудармашыларға өз жұмыстарының күрделілігі мен көпқырлылығын тануға, сондай-ақ тілдердің семантикалық және прагматикалық ерекшеліктерін ескеруге көмектеседі.

Жалпы, аударма тек техникалық үдеріс емес, терең түсінуді, ғылыми көзқарасты қажет ететін күрделі танымдық-философиялық құбылыс деп тұжырымдауға болады. Болашақта аударманың табиғатын және оның әртүрлі тілдер мен мәдениеттердегі білім мен мағыналардың қалыптасуына әсерін тереңірек түсіну үшін когнитивтік лингвистика, тіл философиясы және мәдениетаралық коммуникация салаларында қосымша зерттеулер қажет.

Аударманың лингвистикалық-семантикалық мәселелері тіл философиясының негізгі аспектісі. Тілдер арасындағы эквиваленттілік, мәнмәтіндік тәуелділік және концептуал айырмашылықтар аударманы тек техникалық ғана емес, сонымен қатар философиялық үдеріске айналдырады. Қазіргі зерттеулер аударманың жай ғана ақпаратты беру емес, когнитивтік және мәдени факторлар мен шартталған мағыналарды жасау үдерісі екенін көрсетеді. Бұл мәнмәтінде шындық аударма философиясын таным философиясының құрамдас бөлігіне айналдыратын аударма қызметінің нәтижесіне айналады.

Алғыс білдіру

Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің гранттық (AP19679556–«Қазақстандағы өзекті аударматану: теориясы және практикасы») жобасы аясында дайындалған.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Nida E.A. The Theory and Practice of Translation / E.A. Nida. — USA Indiana University Publication, 2003. — 216 p.
- 2 Whorf B.L. Language, thought, and reality / B.L. Whorf. — MITPress, 1972. — P. 59.

- 3 Деррида Ж. О грамматологии / Ж. Деррида. — СПб.: Академический проект, 2000. — 511 с.
- 4 Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон. — М.: Едиториал УРСС, 2004. — 256 с.
- 5 В. фон. Гумбольдт. Избранные труды по языкознанию / В. фон. Гумбольдт. — М.: ОАОИГ «Прогресс», 2001. — 400 с.
- 6 Кассирер Э. Философия символических форм: Т. 3 / Э. Кассирер. — СПб.: Университетская книга, 2002. — 398 с.
- 7 Уорф Б.Л. Наука и языкознание / Б.Л. Уорф // Новое в лингвистике. Вып. I. — М.: Изд-во иностранной литературы, 1960. — С. 169–182.
- 8 Гадамер Х.Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики / Х.Г. Гадамер. — М.: Прогресс, 1988. — 704 с.
- 9 Catford J.C. A Linguistic Theory of Translation / J.C. Catford. — Oxford University Press, 1965. — 103 p.
- 10 Georgiana Lungu-Badea Jean Delisle, L'enseignement pratique de la traduction / Lungu-Badea Georgiana // *Translations*. — 2015. — Vol. 7. — P. 173–177.
- 11 Витгенштейн Л. Философские исследования / Л. Витгенштейн; пер. с нем. Л. Добросельский. — Москва: Издательство АСТ, 2018. — 352 с.
- 12 Медведев В.И. Перевод как философская проблема / В.И. Медведев // *Философия и культура*. — 2018. — № 6. — С. 58–67. — Режим доступа: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=26078
- 13 Фейерабенд П. Против метода / П. Фейерабенд. — М.: Академический проект, 2000.
- 14 Филлмор Дж. Когнитивные структуры в языке / Дж. Филлмор. — Нью-Йорк: Academic Press, 1976.

З.С. Искакова, А.Б. Айтбаева, Н.А. Муминов, А.А. Рыскиева

Лингво-семантические проблемы в философии перевода

Философия перевода сталкивается с рядом лингвистических и семантических проблем, связанных с передачей смысла между разными языками. Обеспечение эквивалентности перевода, то есть сохранение смысла оригинала при использовании средств другого языка, является одной из основных задач. Однако из-за различий в лексическом, грамматическом и культурном контекстах это не всегда возможно. Цель исследования — проанализировать основные трудности при передаче смысла между разными языками и философские аспекты непереводаемости с эквивалентностью. Некоторые исследователи считают, что идиомы, метафоры и культурно-специфические термины не могут быть точно переведены на другой язык, поэтому переводчик вынужден выбирать между калькой, адаптацией или интерпретацией. Статья посвящена философским аспектам перевода и основной проблеме — невозможности полной эквивалентности при передаче смысла между разными языками. Исследование фокусируется на трудностях, возникающих из-за лексических, грамматических и культурных особенностей, особенно при переводе идиом, метафор и культурно-специфических терминов. Центральной проблемой является неэквивалентность перевода, которая связана с тем, что каждый язык создаёт уникальный образ мира, а это затрудняет точную передачу смысла оригинала. Вопрос о возможности сохранения содержания без его утраты остаётся предметом философских дискуссий. В ходе исследования были выявлены основные факторы, влияющие на точность и единообразие перевода, такие как культурный контекст, семантические особенности языков и грамматические особенности. Полученные результаты могут быть использованы как в теоретических исследованиях перевода, так и в практике перевода философских и художественных текстов. Выводы указывают на необходимость учёта культурных и семантических нюансов для достижения эквивалентности и адекватности перевода.

Ключевые слова: перевод, философия, лингвистика, семантика, язык, слова, культура, исследование.

Z.S. Iskakova, A.B. Aitbayeva, N.A. Muminov, A.A. Ryskiyeva

Linguistic and semantic problems in the philosophy of translation

The philosophy of translation faces several linguistic and semantic problems related to the transfer of meaning between different languages. One of the key tasks of translation is to ensure equivalence, that is, to preserve the meaning of the original when using the means of another language. However, this is not always possible due to differences in vocabulary, grammar, and cultural contexts. The study's purpose is to identify and analyze the main difficulties associated with the transfer of meaning between different languages, with an emphasis on the philosophical aspects of equivalence and untranslatability. The methodology includes a comparative analysis of linguistic structures and semantic fields, and a review of philosophical approaches to translation. Some researchers believe that some linguistic elements cannot be adequately translated into another language due to the uniqueness of cultural and semantic contexts. This applies, for example, to idioms, metaphors, and specific terms deeply ingrained in a particular culture. In such cases, the translator faces a choice: use tracing paper, adapt the expression, or resort to explanatory translation. The possibility of fully conveying the original text's meaning in another language is the subject of philosophical debate. Some

philosophers believe that since each language represents a unique worldview, translation inevitably entails the loss or change of meaning. Others argue that despite the differences, it is possible to achieve functional equivalence, in which the translation causes the reader to have similar reactions and understanding as the original. Therefore, translation is not just a technical process of replacing words from one language with words from another, but a deep philosophical and linguistic action that requires considering many factors to preserve and accurately convey meaning. The study identified key factors affecting the accuracy and adequacy of translation, such as cultural context, semantic features of languages and their grammatical structures. The research results can be applied both in theoretical translation studies and the practical translation of philosophical and artistic texts. The conclusions emphasize the need to consider cultural and semantic nuances to achieve equivalence and adequacy in translation.

Keywords: translation, philosophy, linguistics, semantics, language, words, culture, research.

References

- 1 Nida, E.A. (2003). *The Theory and Practice of Translation*. USA Indiana University Publication.
- 2 Whorf, B.L. (1972). *Language, thought, and reality*. MIT Press.
- 3 Derrida, J. (2000). *O grammatologii* [About grammatology]. Saint Petersburg: Akademicheskii proekt [in Russian].
- 4 Lakoff, J. (2004). *Metaforıy, kotorymi my zhivem* [Metaphors we live by]. Moscow: Editorial URSS [in Russian].
- 5 W. von Humboldt, (2001). *Izbrannye trudy po yazykoznaniiu* [Selected works on linguistics]. Moscow: OAOIG «Progress» [in Russian].
- 6 Cassirer, E. et al. (2002). *Filosofıya simvolicheskikh form* [Philosophy of symbolic forms]. Saint Petersburg: Universitetskaya kniga [in Russian].
- 7 Whorf, B.L. (1960). *Nauka i yazykoznanie* [Science and linguistics]. Moscow: Izdatelstvo inostrannoi literatury [in Russian].
- 8 Gadamer, H.G. (1988). *Istina i metod: Osnovy filosofskoi germeneytiki* [Truth and Method: Foundations of Philosophical Hermeneutics]. Moscow: Progress [in Russian].
- 9 Catford, J.C. (1965). *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford University Press.
- 10 Georgiana, Lungu-Badea (2015). Jean Delisle, L'enseıgnement pratique de la traduction Jean Delisle, The Practical Teaching of Translation. *Translationes — Translations*, 7, 173–177 [in French].
- 11 Wittgenstein, L. (2018). *Filosofskie issledovaniia* [Philosophical studies]. Moscow: Izdatelstvo AST [in Russian].
- 12 Medvedev, V.I. (2018). Pervod kak filosofskaya problema [Translation as a philosophical problem]. *Filosofıya i kultura — Philosophy and Culture*, 6, 58–67. Retrieved from https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=26078 [in Russian].
- 13 Feyerabend, P. (2000). *Protiv metoda* [Against the method]. Moscow: Akademicheskii proekt [in Russian].
- 14 Fillmore, J. (1976). *Kognitivnye struktury v iazyke* [Cognitive structures in language]. New York: Academic Press [in Russian].

Авторлар туралы мәліметтер

Искакова Зауреш — докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0003-2798-8066>

Айтбаева Айгүлім — педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор, «Narxoz» университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0001-7024-6602>

Муминов Нурлан — PhD докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті философия кафедрасының постдокторанты, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0001-7824-7044>

Рыскиева Айымжан — философия ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Дінтану кафедрасының меңгерушісі, Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0001-8433-729X>

Information about the authors

Iskakova Zaurash — Doctoral Student, Department of Philosophy, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0003-2798-8066>

Aitbayeva Aygulim — Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Narxoz University, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0001-7024-6602>

Muminov Nurlan — PhD, Postdoctoral Researcher, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0001-7824-7044>

Ryskiyeva Aymzhan — Candidate of Philosophical Sciences, Head of the Department of Religious Studies of the Egyptian University of Islamic Culture Nur-Mubarak, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0001-8433-729X>